

משאל 'מעיינות' * להבהרת דרכי החינוך של הדור הצעיר לשמירת שבת

(א) כיצד לחנך בימינו לשמירת שבת כהלכתה. הדגש בשאלה זו הוא על החינוך בימינו.

- (1) מה לדעתך הבעיות הקיימות בהוראת נושא השבת ובחינוך לשמירת שבת בחברה של ימינו.
- (2) מה הן הדרכים ושיטות החינוך וההסברה הנראות לך כטובות וכמתאימות ביותר בימינו, לחינוך לשמירת שבת?
- (3) מה מקומם של בית-הספר, בית-ההורים, בית-הכנסת, חברת הנוער וכדומה בחינוך לשבת?
- (4) האם תוכל להצביע על נסיון שנעשה באזורך להפעלת תכניות מיוחדות לקרב את הנוער לתודעת השבת ולשמירתה. (סופי שבוע בחברה סגורה של ילדים, נוער, עם או בלי מבוגרים, תנועות נוער, חוגי משפחה, לימוד מיוחד, עיסוקי קודש מיוחדים וכדומה).

(ב) שמירת שבת כהלכתה בימינו, כיצד?

אנו מניחים שאת הצעת השיטה והדרך לחינוך לשמירת שבת תצטרך לפתוח בתיאור דמותה של השבת הרצויה לנו לפי ההלכה. בשאלה זו מודגש איפוא ענין שמירת השבת כהלכתה בחיפוש אחר דרכי חינוך והוראה.

- (1) מה תהא דמות השבת בחברה הטכנולוגית?
- (2) במה ניתן ל'כבד' ול'קדש' את השבת בחברה החדשה ב'פעילות' שאין בה מלאכה ומעשה האסורים בשבת?
- (3) במה ניתן ל'עשות' את השבת ליום של עונג ושמחה בבית וברחוב, בבית הכנסת ובחברה?
- (4) במה ניתן לחבב את השבת ולעשותו ליום שלבואו מצפים (על-ידי אירועי קודש, אירועי תורה וחברה, חוויות נעימות במשפחה כתלוות מתנות, ברכת הבנים, זמירות וכדומה).
- (5) כיצד ניתן להציג את השבת כיום מלא תוכן, המעורר ענין ב'מעשים', באירועים ובחוויות?

* משאל זה נשלח למחנכים. ואנו מפרסמים אחדות מן התשובות ומן המאמרים שנתקבלו על נושא המשאל, ובתוכם את מאמריהם של פרופ' יהודה אליצור (הופיע ב'מעיינות' כרך ד) ושל ד"ר יהודה מוריאל (הופיע ב'מעיינות' כרך ה). הדנים באותו נושא.

יוסף ולק / ירושלים

דרכי החינוך של הדור הצעיר לשמירת שבת

הרשו לי לפתוח את תשובתי בהצעת שינוי (תיקון?) של ניסוח המשאל. שעה שניסיתי לערוך את תשובתי על-פי שני הסעיפים שבמשאל, התברר לי כמה קשה להפריד בין שניהם. נדמה לי שמוטב להעמיד – תוך שמירה על המוקדם והמאוחר שבמשאל – שאלה אחת שהיא שתיים: כיצד לחנך בימינו לשמירת שבת כרוחה וכהלכה.

הצעת ניסוח זה אמורה לשמש פתיחה לתשובתי. נראה לי, שהקושי העיקרי בחינוך הדור הצעיר בימינו לשמירת שבת נובע מאופיה של החברה הטכנו-לוגית שמצאה דרכים רבות להקל מעלינו את עול שמירת השבת כהלכה, אך מתרחקת ומרחיקה משמירת שבת כרוחה. די להעיף עין בספרו הנפוץ של הרב נויורט 'שמירת שבת כהלכה' (ההדגשה שלי) כדי להיווכח עד כמה התקדמנו בפתרון בעיות הלכתיות – לפחות, בחיי הפרט – באמצעות הטכניקה המתפתחת, ודי להציץ בבתים אף של שומרי שבת כהלכה כדי להכיר בשינוי דמותה של השבת בדורנו: בני הבית הצעירים חוזרים על 'תלמודם' (כי למחרת השבת נקבעה בחינה ולא דווקא בלימודי קודש), מאריכים בקריאת ה'מעריב' (כי הוא עתון עשיר ומגוון) או מתמסרים לרומן חדש (כי הוא מרתק ומגרה). ברם, הניגוד הבולט בין שמירת שבת כהלכה לבין שמירת כרוחה בימינו נחשף במקום, שבו מפעיל שעון השבת את הטלוויזיה (מדובר בטלוויזיה הלא-ישראלית), ונסו עונג ושמחה.

כיצד ניתן להתגבר על קיום השבת כמצוות אנשים לא מלומדה? נדמה לי, שלכל דיון בפרטי ההלכות ובריבוי הדינים יש להקדים את רעיון היסוד של קדושת השבת, יום המאפשר לאדם להינפש מעמלו, להשכיח מלבו את דאגות הפרנסה. לזנוח את העולם החיצוני ולשוב אל עצמו, אל עולמו הפנימי. דווקא כיום, כאשר אמצעי התקשורת מוציאים את האדם מתוך ביתו ומכניסים אותו אל עולם ומלואו, זקוקים הציבור והיחיד להינתקות גמורה, ככל הניתן, מחיי השעה, לשבת מנוחה, שהיא אחד משישים של העולם הבא. (וככל שאדם מרבה להקפיד על 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך', כן יטעם יותר את – 'שבת לד' אלהיך'. על כן גדולה אולי שבתו של מי שעוסק ביישובו של

עולם משבתו של היושב באהלה של תורה כל ימי חייו). שבת מעין זו מעוררת את התפעלותם אף של אנשים שלא מבני עמנו העומדים משתאים מול התופעה המפליאה של הפסקת כל פעילות חילונית עם כניסת היום (והרי צעירינו מתרשמים מעדותם של לא יהודים דווקא) ולא אחד בלבד הכיע לפני את רגשי קנאתו על שמכוח המצוות אסור לי לעסוק ולהרהר עוד במה שאני עוסק ומהרהר במשך ימות השבוע.

עם קבלת תפיסה זאת לא יקשו עוד בעיני בנינו ובנותינו חומרות הלכיות או לפחות לא בהן יראו את עיקר השבת. ההבחנה שבין עבודה לבין מלאכה (לפי פירושו של ר' שמשון רפאל הירש) עשויה לקרב אותם מחדש לשמירת שבת כהלכתה וכרוחה בתנאי שכל הגורמים המחנכים מקיימים בעצמם את שהם דורשים מן החניכים והנה דוגמאות מספר מתוך המציאות שלנו בישראל (ולא קשה להקיש מהן על החינוך בתפוצות).

א. בית הספר: מן הדין שהשיעור האחרון בערב שבת יהיה 'מחוץ לתכנית הלימודים', מעין תוספת קודש לחול, ועל כן יינתן על-ידי המורה שלא על מנת לקבל פרס. הלימוד ששיעורו לא ייקבע על-פי הפעמון דווקא, יוקדש לפרשת השבוע ויכין את התלמידים דרך עיון ודיון משותפים, לקראת השבת. ביישוב, כפר או במוסד, שבו נערך מניין של תלמידים, ניתן אף להצמיד שיעור זה לתפילה בציבור. ביה"ס יימנע מלהטיל שיעורי בית מרובים ליום ראשון – וזאת במיוחד כשימי השישי הם קצרים – ויאסור כליל עריכת בחינות (או מבחנים ובוחנים) למחרת השבת. גם המורים עצמם יינזרו מכל הכנה לימות החול וישתדלו לכוון את מחשבתם ואת קריאתם לנושאים שמחוץ לעבודתם הפרופיסיונאלית (עיין בעניין זה בספר 'דורנו מול שאלות הנצח' לאהרן ברט, מה שהוא מספר על אביו המזרחן, שפסק מלעיין בתרגום משום חשש נגיעה מקצועית).

ב. תנועת נוער: משום השפעתה הרבה על עיצוב הצעירים מוטלת עליה בימינו אחריות גדולה מעל למידע למדריכיה. לא פעם נושאות גם פעולות הנערכות בשבת אופי 'תנועתי', כלי כל גוון של קדושת השבת. החל בשבטים בגיל ביה"ס היסודי על המדריך לחצות את שיחותיו בין נושאים 'כלליים' לבין נושאים הקשורים בשבת ובענייניו של יום. כדי להימנע מחזרה על פעילות דומה במסגרת בית-הספר ירבה במדרשים, במעשיות, בסיפורים ועל הכל – בשירה. גם כיום יש עדין קסם רב ל'עונג שבת' – במסגרת הסניף כולו או במסגרת השבט בלבד – אם אך ידעו לשוות לו צורה הולמת ומתורבתת.

שעת בין הערביים תהא איפוא שעתו של המדריך. אך האם באמת הכרח

לכנס את החניכים אל המועדון גם בליל שבת ולהוציאם מחוג משפחתם? האם בהסכמתנו שלנו התורים, לגוהג זה אין משום הודאה בחוסר יכולתנו למשוך את ילדינו אל ביתם – ביתנו?

ג. בית התורים: את רוב שנות ילדותו ואת רוב שעות שבתותיו יבלה הילד עם בני משפחתו. כאן יקבל את הרשמים הראשונים והתדירים ועל כן החזקים והיציבים ביותר. דמות דיוקנו של האב המקיים את שבחו כהלכתה וכרוחה – אין כמוה בכוח השפעתה על הצעיר. הדלקת הנרות של האם, קבלת השבת על-ידי האב בתפילה ובשירה, ברכת הבנים והבנות על-ידי שניהם, הזמירות בצוותא – כל אלה עשויים ליצור את שותפות החוויה המשפחתית. דברי תורה בשעה היעודה (אולי לפי תור, החל מן הקטן דווקא!) ואחריה – לימוד האב עם בנו ושיחת האם עם בתה או ישיבת המשפחה יחד כשכל אחד נתון, בשקט, ללימודיו ולעיונו, יסייעו לבני הנוער להגיע אף בימינו ובארצנו המסוערים לידי אותה מנוחה שלימה של הרוח והנפש, שבלעדיה אין טעם לחיי היצירה והבניין שלנו.

יהודה מוריאל / תל-אביב

א. תשובות למשאל

הריני רואה את הבעיה העיקרית בחוסר תודעת השבת, גם בציבוריות הדתית, ובמיוחד זו הנקראת 'מסורתית', כלומר הדתית למחצה, לשליש וכו'. השבת היא פונקציה של השקפת עולם שלימה. השבת והאמונה בבורא עולם קשורות וכרוכות זו בזו ואין להפריד ביניהן. אמנם גם בלי אמונה יכולה להיות שמירת שבת, מסיבה כלשהי, אך אין תודעה של שבת, וכמובן – בלי שבת אין גם אמונה אמיתית. השבת הופכת את האמונה בבורא עולם, מאמונה ערטילאית ומרחפת אי שם בשולי התודעה, לאמונה ממשית והכרתית ברורה. אך מאידך גיסא השבת שניתנה לנו על ידי התורה, צומחת ביסודה מרעיון האמונה. מצד אחד זקוקה האמונה לשבת, כביטוי חותך וריאלי, וביחד עם זאת מקבלת השבת את ממשותה מהתחזקות האמונה לפי התורה. לכן אי-אפשר לחנך לשמירת שבת כהלכתה, כל עוד פגום ולקוי החינוך להשקפת העולם התורתית, שהיא היסוד לתודעת השבת. זוהי, לדעתי, הבעיה העיקרית. כל שאר הקשיים הם תוצאה של הבעיה הזאת. היהודי המאמין באמונה שלימה – נתון בשבת בעולמה של הרוח, ואז השבת משחררת אותו מכבלי הדאגות החמריות. אכן אם חסר היסוד של רוחניות האמונה, ומקבלים את השבת כנתונה מאיזו סיבה שהיא, או אפילו כערך לאומי ומוסרי, אז מרגישים בכבלים שהשבת כובלת את האדם. אין ספק שהכבלים מעמיקים ומכבידים על האדם החי בחברה הפתוחה והליבראלית. מכאן כל הקשיים הדידאקטיים בהוראת נושא השבת ובחינוך הדור הצעיר לשמירת שבת.

מן האמור מתברר שיש להתחיל את החינוך לשבת מן היסוד, היינו מן החינוך לאמונה בנותן השבת. נקודת מוצא לחינוך זה – נדמה לי – צריכים להיות מבוכתו ועולמו הרוחני הנהרס של האדם המודרני. יש להתחיל בדו-שיח מעמיק עם קבוצות נוער רציניות, זוגות צעירים, חוגי הלימוד בכל מקום שהם קיימים וכו', ואת השיחות יש לנהל בדרך ההויריסטית של פיתוח הרעיון, ובאירה של פתיחות הדדית והתבטאות חופשית. משורש ומגזע האמונה צריך להתקדם לאילן השבת ולהראות את מקומו הנכון. החינוך לשמירת פרטי ההלכות בשבת יתקבל כפרי בשל של גטיעת העיקרון של השבת לפי התורה.

זוהי דרך ארוכה, אך אני כשלעצמי איני מאמין ב'רצפטים' קצרים ובקפיצות הדרך.

השאלה בדבר הגורמים השונים ומקומם בחינוך לשבת: הגורם הראשון במעלה צריך להיות בית-הספר. השבת צריכה להיקבע במרכז המחשבה הפדאגוגית הדתית. במאמרי 'השבת בחינוך הדתי', לעיל, פירטתי אי אלה קווים מעשיים בעניין זה. באמצעות בית-הספר יש להגיע גם אל בית-ההורים. יש לכנס בשבת עצמה את ההורים במסגרת בית-הספר, לשם החדרת רעיון השבת.

אשר לבית הכנסת כגורם חינוכי – זוהי לצערי פרשה עגומה למדי, והיא נוגעת לכל הבעיה של דמות בית הכנסת בימינו. כדי שבית-הכנסת ייעשה לגורם מחנך, גורם רציני, יש לעשות בו בדק בית יסודי, ואינני יכול להרחיב את הדיבור על-כך.

השאלות בחלק השני של המשאל אינן פשוטות כל עיקר, ולא קל להשיב עליהן. אציין דברים עקרוניים אחדים בלבד. אם אמנם צריכים אנו לנצל את חידושי הטכניקה, כדי לאפשר שמירת שבת כהלכתה, יש – לדעתי – להפריד בין השבת ובין 'אווירה טכנולוגית'. תוכן השבת הוא כולו רוחני, ואין לו עניין לטכנולוגיה. לדוגמה: נתאר לנו בדמיוננו מציאות רחוקה, שבה קיימים כל התנאים, אשר בהם יוכל גם יהודי דתי ליהנות מחידושי הטכנולוגיה בשבת (רדיו, טלוויזיה וכיו"ב). הכל ייעשה ב'כשרות', ואף התוכן יהא 'דתי'. גם במקרה קיצוני כזה אינני רואה כאן בסיס לאווירת השבת בקדושתה המיוחדת. לגבי השבת העיקר הוא האדם ורוחו, שיש להוציאו ולרוממו מעל האווירה הטכנולוגית. דמות השבת מתעצבת על ידי תפילה בציבור, שיש בה הסממן העיקרי – 'וגילו ברעדה', ופירושו – שמחת הלב וחרדת קודש בצוותא חדא; על ידי סעודות השבת, וגם בהן מיזוג של אווירה משפחתית לבבית ביחד עם צרמוניאליות נעימה של זמירות ולימוד תורה; שיעורי תורה פופולאריים בחוגים שונים; קהילות ובהן הרצאות מעניינות ושירה בציבור וכיוצא באלה. זהו תוכן השבת, ואינני מתאר לעצמי דמות אחרת.

במה ניתן לחבב את השבת? קודם כל יש לנסות ולהחזיר לדורנו את המרגלית שאבדה לו – זו הסמליות הברוכה, ההופכת מעשים קטנים לתוויות מתנכות. במשאל צויינו אירועים משפחתיים, כגון חלוקת מתנות, ברכת הכנים ועוד. כל אלה ורבים אחרים יכולים להיעשות בצורה שגרתית ובאנאלית, המעוררת לעג, ויכולים להיהפך לאירוע משפחתי מלבב שמצפים לו. לשם כך יש לחנך אבות ואמהות המסוגלים להשרות אווירה מתאימה המעוררת חוויה עמוקה. ייתכן שיש מקום לכנס 'צוות מוחות' של מחנכים ואמנים דתיים, שיתכננו

ויעבדו תכנית מפורטת של אירועי השבת במסגרת משפחתית וקהילתית 'שולחן ערוך' מודרני זה לאורח החיים בשבת יהדור לאט לאט בציבור הדתי ובמשך הזמן יזביק גם אחרים.

ובסיום דברי אביע את הערכת ליזומי הרעיון של המאסף המיוחד והמשאל. הלואי ותהא בכך דחיפה ראשונה להתעוררות מחשבת השבת בקרבנו.

ב. השבת בחינוך הדתי

(א) האידיאה של השבת

השבת באה להזכירנו, כי תכלית עמלו של האדם היא להכיר את כבוד ה' בעולם. כל מה שברא הקב"ה בעולמו – לכבודו ברא ויצר. וכשם שהבריאה מלכתחילה לכבוד ה' נבראה, כן גם המשכה, היצירה והעשייה, תיערכנה ותבוצענה למען אותה התכלית. בשעה שהאדם עוסק במלאכתו, הריהו עוסק רק בה, היא תופסת את כל מחשבותיו. התורה דורשת ממנו, שביום השביעי יפסיק את תהליך הבניין והיצירה, לא רק כדי שינוח מעמלו, אלא כדי שיכיר את התכלית העליונה של החיים ויידע לאן מוליכה דרך החיים שהתוותה התורה. משל למה הדבר דומה? לאדם ההולך בין סבכי היער ונעצר מדי פעם בפעם, מביט סביבו ורואה אם דרכו נכונה. השבת ניתנה אף היא למען ניעצר בדרך עמלנו לראות את הכיוון הנכון.

שניים הם עמודי האמונה, שעליהם נשענת השבת: האמונה בבריאת העולם יש מאין והאמונה בחירות רצונו של האדם. בהתאם לכך מנמקת התורה את נתינת השבת בעשרת הדיברות שבספר שמות: 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר בהם וינח ביום השביעי'; ובעשרת הדיברות שבספר דברים: 'וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה וכזרוע נטויה, על כן צוה ה' אלהיך לעשות את יום השבת'. שתי ההנמקות הללו אינן שונות זו מזו, אלא משלימות אחת את השנייה. ולא עוד, אלא האחת לא תיתכן בלי חברתה, כי שורת ההגיון מקשרת את שתיהן. האמונה בבריאת העולם יש מאין מבוססת על ההנחה, שרצונו החופשי של הבורא קדם לחוקי הטבע ועומד מעליהם. מאידך גיסא, רק אם נאמין, כי כל אדם נברא בצלם אלהים, נוכל להבין, כי גם בו, באדם פועל רצון חופשי וכי הוא בן חורין. עם שלילת האמונה בבריאת העולם על ידי רצון הבורא, גשלת הקיום של הרצון החופשי בכלל. האדם הופך להיות אך ורק חלק מן הטבע, והוא כבול במסגרת שלטון חוקי הטבע. השבת המאחדת בתוכה את שני עיקרי האמונה הללו, כוללת ממילא את הפתרון לבעיית האדם,

כפי שהיהדות פותרת אותה. השבת היא אות לעולם, לחוקי הצדק האלוהיים, ועם זאת הריהי אות לחירותו של האדם, המקבל על עצמו את חוקי ה' על יסוד בחירתו החופשית. הפתרון שהתורה הציבה לו לעם ישראל – שבת שמו. וכמו בכל סמלי התורה – מרכז הכובד הוא במימוש של הסמל. זיום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה' – אל תסתפק בכך שאתה מאמין בצדק האלוהי ושואף להשליטו בעולם, אלא ביום השביעי לא תעשה מלאכה. בכל סיום של מחזור שבועי של ששת ימי המעשה – תוריד את האידיאל הזה ממרומיו לתוך עולם המעשה שלך, ובזה תתרומם גם אתה אליו. הדרישה שהשבת מעמידה לפנינו היא איפוא דרישה בעלה ביותר. היא דורשת מאתנו להעמיד הלכה למעשה את כל פעולותינו תחת הבחינה של האמונה באלהים ובמסגרת הרצון ללכת בדרכיו. מכאן יכולים אנו לומר: הגשמת האידיאל של השבת בחיי המעשה שלנו היא הגשמת האידיאל של החינוך הדתי.

(ב) לדמותה של השבת

תפיסת האידיאה של השבת מביאה אותנו לידי המסקנה, כי הסמכות היחידה הקובעת את דמותה של השבת היא סמכותו של החוק הדתי – ההלכה. בתורה נאמר: 'לא תעשה מלאכה' – זהו הצו הכללי. נוסף על כך מפורט בתורה איסור הבישול¹ איסור הבערת אש², וכן 'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי'³. הנביא אומר: 'אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר⁴. ירמיהו פונה אל העם באמרו: 'כה אמר ה' השמרו בנפשותיכם ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלים. ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת וכל מלאכה לא תעשו וקדשתם את יום השבת כאשר צויתי את אבותיכם⁵. מפי עמוס⁶ אנו יודעים, כי בשבת לא ניהלו כל מיקח וממכר. וגם נחמיה, בשעה שהוא מונה את המעשים הטובים שקיבלו על עצמם, הוא וכל השרים, אומר: 'ועמי הארץ המביאים את המקחות וכל שבר ביום השבת למכור לא נקח מהם בשבת וביום קודש⁷. דמות זו של השבת,

1 שמות טז, כג.

2 שם לה, ג.

3 שם טז, כט.

4 ישעי' נח, יג.

5 יז, כא-כב.

6 ח, ה.

7 י, לב.

כפי שהיא נמסרת לנו במפורש בתורת משה ובדבריהם של נביאי ישראל, היא ברורה למדי. אין לעשות בה מלאכה, בישול והבערת אש; יש להשיב את הרגל מלעסוק בחפצי חול; אין לעסוק במיקח וממכר, בהוצאת משאות ובהבאתם וכיו"ב.

אולם המקור הברור ביותר לקביעת דמותה של השבת הוא בסמיכות שהסמיכה התורה שמירת השבת אל מלאכת המשכן⁸. לאחר שהתורה מונה את כל הצי-ויים במלאכת המשכן – היא אומרת: 'אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם'⁹. המלה אך מוכיחה בפירוש, כי התורה התכוונה לאסור את עבודת המשכן בשבת, ומכאן למדו חז"ל, כי כל המלאכות שנעשו בהכנת המשכן וכליו, הן אבות מלאכות האסורות בשבת.

אכן, יש להבין כראוי את המושג מלאכה. ר' שמשון רפאל הירש בפירושו למקרא¹⁰ אומר: המושג מלאכה אינו מרמז כל עיקר על מאמץ גופני כל שהוא. קרוב למאתיים פעם מופיעה מלה זו במקרא, ואף פעם אין פירושה עבודה הדורשת עמל; והרי עבודת הפרך במצרים לא נקראה מעולם מלאכה. שורש המלה מלאכה הוא אותו השורש של המלה 'מלאך', ובשתייהן הכוונה העיקרית היא למילוי שליחות ותפקיד. לפיכך לא נקרא מלאכה למעשה שיש בו עבודה גופנית דווקא, אלא לביצוע תכליתי של יוזמת האדם בכלל. ואף אילו לא פירשו חכמינו מלאכה בשבת מה היא – היינו יודעים על פי הפסוק שבתורה בלבד: לא תעשה כל מלאכת יצירה בשבת; אל תשיג את מילוי שליחותך בחומר שלפניך; אל יהיה החומר נושא לביצוע יוזמתך ותכליתך. יש לראות איפוא באיסור עשיית מלאכה בתורה מושג רחב ביותר, ולכן באו חז"ל והגבילו אותו, על פי הסמיכות הנ"ל, לשלושים ותשעה אבות מלאכות. בהתאם לפירוש האמיתי הזה של המושג מלאכה – אין כל טעם להבחין בין מלאכה הגורמת טרחה ובין מלאכה קלה (כגון הבערת אש לפנים והיום), כי לא לכך התכוונה התורה.

נמצאנו למדים, כי נקודת המוצא לקביעת דמותה של השבת היא בכך, אם מוכנים אנו לקבל אותה כאות וכעדות למהותנו הרוחנית. קביעת צורתם של אותות וסמלים אינה עניין לכל יחיד, ואף לא לכל דור לפי טעמו. כל ערכו של סמל כגון זה אינו אלא בהיותו נובע ממקור הקדושה והנצח. האדם המקבל על עצמו את הפסקת תהליך היצירה (ובכך – לא הפסקת העבודה והטרחה

8 שמות לא.

9 שם שם, יג.

10 שם כ, י.

בלבד!) בשבת, כפי שקבעה זאת התורה שבכתב ושבע"פ, מעיד בכך כי הוא חוסה בצל השבת הישראלית.

(ג) השבת בבית הספר

כל ההסברה הזאת על מקומו של איסור המלאכה בשבת – דורשת הרחבה ופירוט. תורה שלימה היא וללמוד אנו צריכים. מקומה של תורה זו – בבית הספר התיכון הדתי על כל צורותיו ועל כל סוגיו. מצווים אנו לגלות לצעיר את השינוי הכביר שהשבת עשויה להכניס בדמות חיינו. עובדה היא כי גם בנים ובנות לבתים הקיצוניים בדתיותם, אינם תופסים את עומק הרעיון של השבת. האם נחכה לכך, שההורים, שהבנתם בעניין זה על-פי-רוב אינה אלא שטחית ושגרתית, הם יצליחו ליישר את העקמומיות שבמוח? ההלכה והמעשה בחינוך צריכים להשתלב ביחד, וכשם שההלכה ללא מעשה בצידה היא ערטילאית בלבד, כן הוא המעשה, שאין ההלכה מעמיקה את שורשיו. ומה בדבר בית-הספר היסודי? אמנם נכון הדבר, כי בגיל זה חשוב יותר לאין ערוך החינוך למעשה בשבת, כפי שהוא צריך להינתן בבית ההורים, ובכל זאת צריך גם בית-הספר היסודי לתרום את חלקו, ולא עוד, אלא צריכה לתדור בנו ההכרה, כי השבת היא עמוד-התווך לכל הנעשה בבית-הספר היסודי. מקומה של השבת יובלט בבית הספר הדתי: א. בכל יום ויום (וכזה יפה כוחו של ביה"ס מכוחה של המשפחה בבית); ב. ביום שישי; ג. והחשוב ביותר, בשבת עצמו! הבה ונפרט זאת:

א. רישומה של השבת צריך להיות ניכר בכל יום. פרטי הכיצוע לכאורה קטני-ערך הם, אך בסופו של דבר הם מצטרפים לכלל גדול. לדוגמה: בכיתות בית-הספר היסודי אנו רגילים לכתוב מידי יום ביומו את התאריך על-גבי הלוח. גם היום בשבוע כלול בתאריך כגון: יום ראשון, ל' תשרי תשט"ז. בית הספר הדתי שונה מן הכללי, בזה שהמורה והתלמידים מוסיפים ראשית את התיבות ב"ה לפני התאריך. אולם לא די בכך. חסרה פה מלה אחת, והיא הנו-תנת טעם לשבח בכל המשפט הנ"ל, ולא עוד, אלא בלעדיה – סימון היום לקוי בחסר. וכך צריך להיכתב התאריך בבית הספר הדתי: ב"ה, יום ראשון בשבת, ל' תשרי תשט"ז. והרי כך אנו מזכירים את השיר שהלויים היו אומרים בבית המקדש: היום יום ראשון בשבת, וכן בשאר ימות השביע. האדם בישראל המדבר עברית אינו יודע כל כינוי לימות השבוע, כדוגמת כינויי הימים בלשונות הלעז. ולא מקרה סתם הוא דבר זה, אלא יש בו משום הכעת הרעיון העיקרי ביהדות, והוא: אין לו ליום החול כל ערך כשלעצמו, כחטיבת-זמן נפרדת. כל ערכו הוא בכך, שהוא חולייה במחזור השבועי, שגולת הכותרת שלו היא השבת. כוונת הקריאה לימים במספרים הסיפוריים

היתה מלכתחילה, כדי שהשבת תיזכר כל יום. רמב"ן מזכיר את הפרט הזה בפירושו לפסוק 'החדש הזה לכם ראש חדשים' וטעם החדש הזה לכם ראש חודשים, שימנו אותו ישראל חודש הראשון, וממנו ימנו כל החודשים שני ושלישי, עד תשלום השנה בשנים-עשר חודש, כדי שיהיה זה זכרון בנס הגדול; כי בכל עת שגזכיר החודשים יהיה הנס נזכר, ועל-כן אין לחודשים שם בתורה (ואף-על-פי שידועים לנו שמות עבריים עתיקים לחודשים, כגון: ירח זיו, ירח האיתנים ועוד), אלא יאמר בחודש השלישי — — — ובחודש השביעי וגו' וכן כולם, וכמו שתהיה הזכירה ביום השבת במנותנו ממנו אחד בשבת ושני בשבת וכו'. ואם מרוב טישטוש ושיגרה שוכחים דוברי עברית את השבת, ובאמרם: יום ראשון, יום שני וכו' הם מתייחסים למספרים אלה כאילו היו כינויי הימים, הרי בבית-הספר הדתי מצווים אנו להחזיר את העטרה ליושנה, ולהסב את תשומת-לבם של תלמידינו לערכה של השבת כנקודת מוצא למעשינו בכל ימות השבוע.

ברור הדבר, כי התיקון הנ"ל של התאריך אינו אלא מסגרת פורמאלית הדורשת את מילוייה בתוכן מתאים. זכירת השבת מידי יום ביומו תעלה איתה את הרעיון, כי כל הנאת חיינו ממקור השבת נובעת, וכן כל פעילותנו מתקדמת לקראת השבת, כסמל התכלית של כל ששת ימי המעשה. זו היתה גם כוונתו של שמאי הזקן, שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת¹¹. ואף בבית-הספר היסודי יכולים אנו להעמיד את השבת כפסגת הלימוד השבועי. השבת תהיה לנו מרכז ללימודים, הן מבחינת המסגרת שבזמן, והן מבחינת התוכן הלימודי. מבחינת הזמן כיצד? נשתדל לחלק את החומר הנלמד על-פי מנות שבועיות, ולכן גם סיכומי הלימוד יהיו סיכומים שבועיים. בכל יום שישי תימצא רשימה על-גבי הלוח, וכל תלמיד יסכם במחברתו את ההספק של המנה השבועית בכל אחד ממקצועות הלימוד. במידת האפשר יצורף גם סיכום בעל-פה, ובלומדי קודש — אף בשבת עצמה במסגרת חגיגית (ידובר על כך להלן). המנה השבועית וההתקרבות בכל יום להשגתה תכוין את המחשבה לקראת סיומו של השבוע-השבת, וכן תגביר את חוויית הציפייה לבואה של שבת המלכה. מבחינת התוכן כיצד? יש להשתדל ככל האפשר להכניס נושא מרכזי בכל שבוע (בכיתות נמוכות — נושא מרכזי ממש, בכיתות גבוהות — במקצועות מסויימים, כגון בלימוד הלשון העברית וכד'). הנושא השבועי יהיה ככל האפשר קרוב אל המיוחד שבאותה השבת (שבת שמברכין, שבת שירה, שבתות של ארבע פרשיות וכיו"ב). ואם מתוך איזו סיבה שהיא אין לרכז

11 שם יב, ב.

12 ביצה טז ע"א.

את הלימודים מסביב לנושא המיוחד של השבת, נשתדל בכל אופן להבהיר את המיוחד שבשבת היא, ונשלב במידת האפשר את עניינה של אותה השבת בלימודי השבוע.

האמצעי התינוכי העיקרי לזכירת השבת במשך כל ימות השבוע – הרי הוא לימוד וקריאה שיטתית של פרשת השבוע. כל אחת מפרשות התורה מחולקת לשבע פרשיות (שבעה קרואים) ומכאן – יעמוד לנגד עינינו כלל גדול בחינוך הדתי: כל יום ופרשייתו. חמש עשרה הדקות הראשונות (או האחרונות) בלימודי כל יום תהיינה קודש לקריאת הפרשייה השייכת לאותו היום; ביום ראשון – קריאת הכהן, ביום שני – קריאת הלוי, וכו'. ותהיה זאת קריאה יפה ומוטעמת בטעמי המקרא, קריאה אשר תשרה רוח של שבת וחויית קודש בכיתה. לקריאת הפרשייה תצורף בכל יום קריאת פסוקים אחדים מהפטרת השבוע (החלוקה לפי 'חוק לישראל') בניגון היפה והמלבב של הפטרה. קריאה יומית זו תמחיש את העובדה שהזכרנו מקודם, כי ימות השבוע הם ימים בשבת. קריאת 'שלישי' ביום השלישי, תחדיר ללבם של התלמידים, כי היום הוא יום שלישי בשבת וכן הלאה. הזמן שהוקצב, חמש-עשרה דקות, יאפשר נוסף על הקריאה גם סיכום קצר של תוכן אותה הפרשייה, כל כיתה לפי דרגתה (בבית הספר התיכון ובכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי יתכוננו התלמידים הכנה עצמית בעזרת פרשני התורה, והסיכום הקצר יינתן על-ידי אחד התלמידים). רבע השעה של פרשת השבוע מדי יום ביומו לא יהא תלוי כל עיקר בלימוד התורה שבאותה הכיתה, אשר, בדרך כלל, אינו מתנהל לפי סדר פרשיות השבוע. לפי זה לא תיתכן כלל כיתה, מכיתה ג' ומעלה (ואולי גם בכיתות א' – ב'), שלא תיזכר בה פרשת השבוע. והיה אם יעלה בידי המורה להשרות בדקות מעטות אלה אווירה חינוכית מתאימה, הרי תושג בזה ציפייה של ממש לבואה של שבת המלכה, חווייה ממשית של הרגשת קדושת השבת, שאליה אנו מתקרבים בכל יום צעד נוסף. כאמור, נראים כל הפרטים הנ"ל על דבר זכירת השבת בכל ימות השבוע, כפרטים קלי ערך. אך צירופם של הפרטים הקטנים יקרבנו אל המטרה שהצבנו לעצמנו, והיא: ריכוז המחשבה וכיוון ההרגשה כלפי השבת כתכליתם של ששת ימי המעשה וכמטרת כל הישגי השבוע. מובן מאליו, כי החינוך הדתי השבתי יורגש ביתר שאת, ביום האחרון שבשבוע, ביום המשמש פרוזדור ישיר לטרקלין השבת.

ב. חינוך לשבת ביום השישי כיצד? היום הזה צריך להיות ספוג כולו ריחה של השבת הקרובה, ולא רק בשעה קצרה, כנהוג בבתי הספר שלנו. בהתאם לכך יהיה סדר הלימודים ביום השישי כדלהלן:

1. בלימודי קודש, ואף בלימודי חול, יוקדש השיעור בכל מקצוע לחזרה

ולסיכום ההישג השבועי באותו המקצוע. ואם הצליח המורה לשלב במקצוע מסויים את נושא השבת, יובלט שיעור זה כלפי שאר השיעורים.

2. זמן כפול יוקדש לפרשיות היום וקריאתן בטעמי המקרא (מ'שישי' עד סוף הפרשה) וכן תסתיים קריאת הפטרת השבת.

3. זמן קבוע יוקדש ללימוד שיטתי של אחד מדיני שבת. ככל האפשר יסוב הלימוד על העניינים האקטואליים, שהילד נתקל בהם בסביבתו. בלימוד הזה ישתדל המורה לנטוע בלב תלמידיו את הרעיון האמיתי של קדושת השבת ומגמת התורה באיסורי המלאכה, בכיוון שדיברנו עליו. הנסיון הוכיח, שאם המורה הוא אומן המחשבה, לא יקשה ממנו לקרב גם ללבותיהם של תלמידים צעירים את התפיסה הנכונה של רעיון השבת. לדוגמת מה ישמש השיעור שניתן באחת הכיתות. תלמידי כיתה א' שאלו את המורה: 'למה אסור לכתוב בשבת והרי אין זה דורש כל עבודה?'. לא הסתפק המורה בתשובה הרגילה, כך מצווה עלינו התורה, אלא המתיק את דבריו במשל הבא: 'מעשה באב ובנו שאהבו איש את רעהו אהבת נפש. בגלל טרדותיו המרובות לא יכול הבן לקבל את פני אביו במשך כל ימות השבוע, ונאלץ להסתפק בקיום מצוות כבוד-אב באחד הימים בלבד. באותו היום הסיח הבן את דעתו מכל עסקיו וטיפול רק באביו; השתעשע עמו בשיחה ובלימוד, השתדל לקיים את כל מצוות אביו וכו'. באחד הימים, כשטיפל הבן באביו, נזכר, שעליו לכתוב מכתב דחוף. עמד הבן לפנות לאחד הצדדים, כדי לכתוב את המכתב. אולם בו ברגע עלה על דעתו, כי עומד הוא לגזול שעה יקרה מאת אביו ומיד התחרט. מתוך חשש שמא יפגע חלילה בכבוד אביו – קיבל על עצמו לייחד את כל מחשבתו באותו היום לאביו האהוב בלבד ולא לחשוב על כל דבר אחר'. אף אם גחלוק כאן על עיקרו של הדמיון, ואולי גם על פרטים אחדים – הרי לגבי ילדים בני שש היה בזה משום נסיון חשוב של המחשת רעיון השבת בהתאם למידת הבנתם.

4. הסיום החגיגי של יום הלימודים יכול שיחת הסבר קצרה על פיסקה אחת מתפילות שבת, קריאת אחת היצירות הספרותיות על השבת ושיירי שבת. אחת הבעיות העומדות לפנינו היא – האם יש לקיים את הטקס של קבלת שבת (חלות, קידוש וכד'), דהיינו להעביר את השבת ליום שישי. הנימוק הנשמע מפי מחנכים לחיוב הדבר הוא, כי בכתים רבים של הורי תלמידנו אין לראות את כל זאת בשבת עצמה, ואם הילד יתרגל לכך ביום שישי, הוא ידרוש מהוריו לקיים זאת בשבת. ואמנם קרו כמקרים האלה. אך באותם בתי-ספר שתלמידיהם רואים בבית שולחן-של-שבת וטועמים את טעם השבת עצמה, אין להקדים את ההווי הדתי לפני זמנו. הצד המלאכותי שבדבר נותן טעם לפגם.

5. לא יינחנו שיעורי בית ליום ראשון, פרט לחזרה על ההישג השבועי בלימודי הקודש. עם התקרב השבת על הילד להסיח את דעתו מעניינים כגון חשבון, גיאוגרפיה וכיו"ב.

6. בבתי-ספר לבנות יקוצרו הלימודים ביום השישי במידה ניכרת, ומתוך קשר עם ההורים, יעמדו המחנכים על-כך, שהבנות תמהרנה הביתה לסייע לאמותיהן בהכנת השבת.

ושוב: על-ידי צירוף כל הפרטים הנ"ל תורחק אווירת החולין כליל ביום השישי מבית-הספר ויורגש היטב טעמה של השבת הפורשת את כנפיה על כל פינות היינו.

אכן, גם לאחר כל זאת, עדיין לא יצאנו ידי חובתנו כלפי החינוך לשבת, כי העיקר חסר עד עכשיו – החינוך לשבת בשבת עצמה.

ג. בעייה כאובה בחינוך הדתי היא בעיית ניתוק כל הקשרים בין המחנך הדתי לבין חניכיו ביום השבת. טענת אמת בפי המחנכים: יום השבת הוא קודש ללימוד עצמי, לטיפוח ההווי המשפחתי וכיו"ב, ואין לדרוש מאת המחנך שהיה משועבד לעבודתו גם ביום השבת. זאת ועוד: ממילא אין כל טעם ותועלת בהשפעתו של המחנך על חניכיו בשבת, כאשר אווירת השבת נעדרת מביתו של הילד. ואמנם נכון הדבר. אין כל תחליף להשפעתה של קדושת השבת בחוג המשפחה. השבת מחנכת את האדם בישראל להרגשת העונג האמיתי בחיים, עונג שיש בו הרמוניה בין תענוגות הגוף והנפש. חינוך זה לשבת אינו אפשרי כלל מחוץ לסביבה המשפחתית. טיפוח הרגישות וההבחנה בין ההנאה המעדנת בשבת ובין ההנאה הגשמית-היצרית, אינו עניין לשיכנוע ולהסברה, ואין מקומו בבית-הספר. מטרה חינוכית זו לא תושג אלא כתוצאה מיניקה ממושכת מן המקור עצמו – קדושת השבת בבית הישראלי. ובכן, אומרים, מה טעם יהיה בטיפוח אווירת שבת מחוץ למשפחה, כאשר העיקר עצמו יהא חסר?

עם כל נכונותה של טענה זו, אין היא פוטרת אותנו מלחפש דרכים לתיקון אווירת השבת. בראש וראשונה עלינו לפקוח את עיניהם של ההורים הדתיים, הרוצים בכל לבם לחנך את בניהם בדרך הנכונה, ואולם מתוך סיבה זו או אחרת ניטשטשה בביתם דמותה האמיתית של השבת. בשיחות פידאגוגיות שיטתיות עלינו להחדיר גם בהם את ההכרה, כי השבת עומדת במרכז החינוך הדתי, ומכיון שכך – המפתח העיקרי לחינוך נתון בידם. אחד הנושאים החשובים בשיחות אלה יהיה – השפעת האווירה של שבת על לימוד המשפחה. לא לחינם הסמיכה התורה את שתי הדיברות: שמירת שבת וכיבוד אב ואם. כמידת כוחה המושך של קדושת השבת בבית, כן מידת זיקתו של הילד

להוריו ולביתו. בשיחות כגון זו, שהתנהלה בין המחנך לבין ההורים, סיפר אחד ההורים את העובדה הבאה: ילדתי בת שתיים-עשרה נסעה בחופש הגדול לבלות ימים מספר בבית קרובים. במשך כל השבוע היתה הרגשתה טובה מאד, אולם בליל שבת פרצה לפתע בבכי מר. כאשר נשאלה לסיבת הבכי – ענתה: אני מתגעגעת הביתה. ואף-על-פי שבבית הקרובים השתדלו להנעים עליה את הביקור, הרגישה מיד בהיעדר אווירת השבת, והדבר גרם לה כאב ממש: אין ספק, כי הרבה הורים יטו אוזן לדברי המחנך, יקבלו על עצמם להשתתף בלימוד דיני שבת ולהקפיד על שמירתה כהלכה, יהיו מוכנים לקבל הדרכה לסידור נאה של הבית לקראת שבת ולמילוי סעודות השבת בתוכן רוחני מתאים, ירצו ללמוד זמירות השבת וכיו"ב (לכאן שייכת גם אווירת התפילה בבתי הכנסת בשבת, והרי זו אחת הבעיות הכאובות ביותר בחינוך הדתי, שיש להקדיש לה דיון יסודי). אט אט יגיעו ההורים לידי הכרה, כי השבת היא האוצר החינוכי היקר ביותר, שאין לבזוזו, אלא ללמוד כיצד להשתמש בו.

אכן, נוסף על כל הנ"ל, יש למצוא דרך כיצד לשמור ולקיים את הקשר עם החניכים גם בשבת. בימינו נהוגה הפעילות החינוכית שמחוץ ללימודים – במועדונים של בתי הספר. אחד המועדונים החשובים ביותר יהיה – מועדון השבת. בכל בית-ספר יש למצוא מחנך מתאים, שיקבל עליו את ריכוז מועדון השבת כתפקיד קבוע. על תועלתו המרובה של מועדון כגון זה תעיד הדוגמה הבאה: בבית-ספר דתי גדול נפתח מועדון השבת, לתלמידי הכיתות ו – ז – ח. אף-על-פי שהשתתפות בפעולות המועדון לא היתה חובה, אלא רשות בלבד, השתתפו בה מרבית תלמידי הכיתות הללו. תכנית המועדון היתה: לימוד דף גמרא, סעודה שלישית מסביב לשולחנות ערוכים בטוב-טעם, עד רדת ציללי ערב – ניגונים חסידיים לשבת, ברכת מזון בצוותא ושירה בציבור, ועם צאת השבת – תפילת מעריב והבדלה. התכנית לא כללה פעולות כגון משחקים, התחרות וכיו"ב. מועדון השבת התנהל בהצלחה במשך שנה תמימה, והתוצאה היתה: אחוז הבוגרים שעברו ללמוד בישיבות באותה שנה היה ניכר למדי.

נהוג היה בכל תפוצות ישראל, שבשבת היה בא המלמד לבית הורי התלמיד, כדי לבחון את ידיעות התלמיד, ולהראות בזה את אשר הספיק ללמוד במשך השבוע (פארהערין בלע"ז). עובדה זו כשלעצמה – ביקור הרבי בבית הורים, ה'כיבוד' שערכו לו שם וכו' – השאירה רושם רב בלב הילד, והיתה לה השפעה חינוכית חיובית. בתנאים של ימינו אפשר לערוך מדי פעם בפעם מסיבת שבת חגיגית בהשתתפות הורים, מורים ותלמידים. כרגיל נערכות בכמה בתי-ספר אסיפות הורים בשבת, והדבר מובן, שבאסיפות אלה

אינו יכול להיות מורגש כל טעם של שבת. לעומת זאת, רצוי ביותר לערוך מסיבה חגיגית מצומצמת, בכל פעם תשתתף בה קבוצת הורים אחרת, וכה יינתן ביטוי לסיכום של ההספק השבועי בלימודי הקודש, תלמידים יקראו ממבחר יצירות השבת, וזמירות השבת תשרינה רוח של ליכוד משפחתי, שבת, על כל המשתתפים. ואשר לצד 'המלאכות' אשר יורגש אולי בפעמים הראשונות, הרי – לפי מידת טוב טעמים של יוזמי המסיבות, עורכיהן ומכינייהן – תיעלם המלאכותיות אחרי זמן קצר ותיווצר אווירת שבת אמיתית. ואמנם התבונן עוד, שכמו שהזריזות (מעשים ותנועות) היא תולדת ההתלהטות הפנימית, כן מן הזריזות תיוולד ההתלהטות (רמח"ל, מסילת ישרים פרק ז). מן התורה צוינו 'לעשות את השבת', ולעתים קרובות יש צורך במעשה תחילה, אשר יעורר את המחשבה והכוונה שבלב.

ד ב ר פ ל / יבנה

תשובות לשאלות שבסעיף א'

- א (1) נדמה לי, שהבעיות הקשורות בחינוך לשמירת שבת נעוצות בשתי עובדות: העובדה הסוציולוגית של קיומו של מיעוט יהודי דתי בקרב רוב, יהודי או נכרי, לא דתי; והעובדה התרבותית של ההבדל בין תפיסת יום השבתון השבועי כיום נופש ובידור ובין תפיסתו כיום של קדושה – במונח הדתי, וכיום של פנאי – במונח האריסטוטלי.
- (2) הדרכים המעשיות שכוחן יפה לגבי ציבור, ולא רק לגבי יחידי סגולה, בנויות כולן על פרהסיה דתית. זו ניתן להשיג בריכוז חברתי של יהודים דתיים – שכונה, מושב או קבוצה.
- (3) בית הספר עשוי להקנות ידיעות הלכיות בענייני שבת. אולם מכיון שאינו פועל בשבת, ערכו משני לעומת בית ההורים והמפגש החברתי של הילדים ובני הנוער.
- בית הכנסת עשוי לעשות הרבה, הן במילוי נאות של תפקידו הייחודי כמקום תפילה, והן כתחליף לצוותא של ילדים או לבית הספר.

שאלת שמירת השבת כהלכתה מחייבת כמה הבחנות נוספות.

אם להתייחס ברצינות לטענותיהם של אלה האומרים, שדיני שמירת שבת, כפי שנתגבשו בהלכה, היו יפים לשעתם אבל לא לימינו, הרי משתמע מדבריהם, שהם מקבלים לא רק את עיקר מצוות שבת, אלא מודים עקרונית, שהשבת מחייבת שמירה, היינו מערכת תקנות מחייבת. אלא שלדעתם מערכת תקנות זו חייבת להיות "ברוח הזמן".

גישה אחרת המחייבת בדיקה מתמדת של דיני שבת במישור החקיקה היא גישתם של אלה, הרואים צורך לבחון את כל דפוסי החיים, החברתיים והטכנולוגיים, ולקבוע את מקומם בהלכה. בדיקה זאת צריכה לחול לא רק

על המצאות וחיידושים. היא צריכה לכלול בדיקה מחודשת של מונחים הלכיים ותיקים כמו "כלי ראשון" "נולד" "פיקוח נפש" וכו'.

עמדה שלישית, שאינה שלילת הקודמות, היא זו הרואה בשבת את יום העימות ההלכי של היהודי. בשבת יכול וחיוב היהודי להיות מודע לכך, שחיינו הם בעצם שרשרת בלתי פוסקת של קדושה המתבטאת בקיום מצוות. בחיי חולין של יום יום תודעת עבודת ה' המתמדת נחלשת. בשבת היא חוזרת וניעורה. על כן, ככל שירבו הלכות שבת המכוונות את התנהגותו של האדם באותו יום, כן ייטיב לקיים את השבת. לדוגמה, גם ביום חול חייב אדם להשכים קום לעבודת הבורא. אולם בדרך כלל שעת קימתו נקבעת ע"י סדרי עבודתו. אבל בשבת, אם הוא משכים קום, הרי זה באמת רק לעבודת הבורא, והוא הדין בכל פרט מפרטי מעשיו ביום השבת.

יהודה אליצור / ירושלים

אתה ובנך על חינוך הבנים לשמירת שבת

ושמרתם ועשייתם כי היא חכמתכם וכינתכם. שמירה ועשייה הן הן הביטוי לקבלת עול מלכות שמים. שמירת הגדרות החוצצות בין האסור והמוותר ועשיית מעשי המצוות. תורת ישראל תורת המעשים היא. דרכה רצופה מצוות; עשה ולא תעשה, קלות וחמורות, היא מורה מה תעשה בשכבך ומה בקומך, כיצד תעבוד וכיצד תנוח, מה יהא מנהגך בביתך ומה ברשות הרבים, דיני משפחה ודיני מדינה, הלכות כלכלה והלכות חברה.

והשבת כמוה ככל התורה ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת. את השבת עושים. עיקר מהותה מתבטאת בהמון מעשים רבים, קטנים וגדולים; מעשים שעליך לעשותם ומעשים שעליך להימנע מהם. טעות משונה היא בידי ההדיוטות כי השבת יום של בטלה היא, יום של פגרה סתם, לעשות את השבת, הריהי יצירה, מעשה מחשבת. והכל תלוי במעשיך ובהצלחתך. יש שבת מאירה ויש שבת עליזה, שבת נאה ושבת כעורה וכולן ברשות התורה.

אדם מישראל מקבל פני השבת בקידוש ונפרד מעליה בהבדלה. הוא מכבד את השבת במאכל ובלבוש. שולחנו ודירתו אף הם ערוכים עריכה של שבת. שומר שבת כהלכתו ניכר אף בדיבורו ובהילוכו, מכל שכן בתפילתו ובתלמודו. בקיצור כל סדר יומו – סדר של שבת הוא. כל פרט מפרטי הליכו-תיו טבוע בחותם של שבת וכל אותן הפעולות וההליכות נעשות בצורות רבות ושונות. מובן איפוא שאינה דומה שבתו של חכם לשבת של כסיל ושבתו של בן חיל וער וחרוץ שונה משבתו של בטלן ונרפה. הכל לפי העושה ומעשהו, לפי טעמו, תכונתו, רצונו ומאמציו.

כיון ששמירת שבת היא מעשה, דבר שביצירה, הרי חינוך הבנים לשמירת השבת אף הוא צריך להיות מעשי-עמלי. טוב קב של הרגל נאה הנעשה טבע מעשרה קבין הטפה ותוכחה – זה הכלל.

יש לשתף את הילדים בפועל במעשה השבת ובמצוותיה, מצוות עשה ומצוות לא תעשה. תהא השבת מפעל משותף, יצירת גומלין של הורים וילדים

נתחיל בקטנות: תהא עריכת שולחן של שבת וסידור הבית לקראת השבת מפעל משותף של האם, הבנות והבנים. ואל יהיו הבנים והבנות שלוחים מוציאים לפועל בלבד, אלא אף יוזמים ומתכנים. יהא התפריט מתאים גם לטעמים ולמשאלותיהם של הבנים. אחד הסממנין הנאים של שבת המשפחה הן זמירות השבת. רצוי שיהא בהן חלקו של הדור הצעיר גדול ככל האפשר, ישמיעו הבנים שירת ארץ ישראל החדשה בצד המנגינות המסורתיות. יפארו הבנים את מסיבת המשפחה בשירים חדשים, בקריאה, ובכל אשר יוכלו. להלן עוד ידובר על לימוד בצוותא. ישם האב לבו למשאלות הבנים וישתף אותם בלימוד שיתוף פעיל.

טוב שהקידוש וההכדלה ושאר דברים שבקדושה ייאמרו במבטאם המקובל השגור בפי הילדים. וכדאי להם לאבות צעירים להתאמץ שיהא מבטאם נאה מתוקן ומקובל. גם זה בכלל זה אלי ואנוהו.

חשיבות יתירה נודעת לתפילת שבת, לקריאת התורה וההפטרה, להווי בית הכנסת, שהנם גורמים ראשונים במעלה בעיצוב דמותה של השבת.

אבות ובנים בבית כנסת אחד; תפילה בצוותא היא יפה לחינוך ולקשר המשפחה, ובלבד שלא יהיו סדרי בית הכנסת, מבטאו ורוחו – זרים לבנים ופוגעים בטעמים. אל ייכנס ללב הבנים הרגש, כי הם הולכים לבית הכנסת של אבא. יהא האב הולך אחר הבנים בעניין זה. ואם קשה עליו הדבר, אם דבק הוא בבית כנסת שלא מן הסוג המתאים לדור החדש, מוטב כי תיפרד החבילה, ילכו להם הבנים למניין של אירגון נוער, גרעין או קבוצה דתית סמוכה וירגישו, כי לבית הכנסת שלהם הם הולכים, כי התפילה תפילתם והשבת שבתם.

יש אב המקפיד עם בניו הקפדה מרובה שלא יעשו במחיצתו שום דבר שיש בו משום חילול שבת, אך אין הוא מתעניין ביותר במעשי הבנים הקטנים כשלעצמם. אב כזה דואג לשבתו ואינו דואג לבניו ולשבתם. הבנים מתרגלים לרעיון שהשבת חשובה מאוד לאבא ויש לנהוג בה כבוד במעמדו, ואילו אנו חפצים כי השבת תהא חשובה ויקרה וחביבה על הבנים עצמם במעמד אבא ושלא במעמדו.

יש להרגיל את הבנים מקטנותם לקדש את השבת ולהימנע מכל מעשה שיש בו משום חילול שבת, אך תפסת מרובה לא תפסת והקולע אל מעבר למטרה החטיא וחטא.

ברשימה השנונה 'נפש רצוצה' לש' בן ציון העלה הסופר קאריקאטורה מאלפת מאוד של חינוך נלוז מסוג זה המביא את הילד לידי שנאת השבת והאב כאחד.

הסופר מתאר שם אב קפדן הרוצה לתפוס את המרובה. הוא מאריך בסעודת

שבת ובזמירות נושנות עד בלי די ובין מנה למנה הוא משפיע על בנו דברי מוסר ונזיפות, בין זמר לזמר תוכחות וגערות, עד שהבן מצפה בכליון עיניים לסופו של אותו 'תענוג'. משנגמרה הסעודה והילד שם פניו לצאת, מיד אביו מרעים כנגדו: 'לאן בחור... שינה בשבת תענוג'. אנוס הוא איפוא הנער 'להתענג' כדרך יהודי בא בימים ולהתהפך על משכבו שעה ארוכה תוך שממון ומורת רוח. לבסוף אביו בוחנו בסוגיא שלמד במשך השבוע. הוא חוזר על תלמודו באזני אביו, וכל הדבר הקשה – סטירת לחי בצדו.

תמהני אם יש אבות כאלה ושבתות כאלה במציאות. אף-על-פי-כן בואו ונחזיק טובה לאותו סופר שאסף ביד חרוצים ליקויים שהיו מצויים בחינוך הדורות הקודמים – ומקצתם אתה מוצא פה ושם גם בדורנו – וריכזם בדמותו של אבי גיבורו. אין זאת כי אם קאריקאטורה, אך קאריקאטורה טובה היא מלמדת להועיל. צא וקרא אותו סיפור והפוך בו וידעת מה אין עושים וכיצד אין מחנכים לשמירת שבת ומכלל לאו אתה שומע הן. השבת אינה יום תוכחות והטפת לקח שאינה פוסקת.

מרובות הלכות שבת – פרטיהן ודקדוקיהן, ועליך להקנותם לבניך, אך לא בחיפזון ולא בסערה. אין תינוק פטור משמירת שבת, אך אין הוא יכול לשומרה כאביו. תחילה מונעים אותו מאיסורים חמורים מעטים ומאבות מלאכות כלבד. משגדל קמעה מוסיפים עד שתהא שבתו שלימה. זה הכלל: חשוב חשוב קודם, חמור חמור ראשון, ואל נא יכביד האב על הילד סתם, אל יכפה על בנו הקטן מנהגי חסידות וחומרות בטעם זקנים. מוטב שלא ישמיע דבר שאין סופו להישמע, ובדברים שלא הגיעה שעתם, יאמר האב לנפשו, הנח להם לישראל, מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידין.

מכיר אני משפחה אחת שמורגל בפי בניה: אבא הוא יהודי גחמד, אך בשבת – שומר נפשו ירחק ממנו. כשנודמנתי פעם לשולחנו בשבת – הבינותי את הדבר. ישב אותו יהודי בר אוריין בראש שולחנו והיה מהדר בסעודתו. העיר לבנו כיצד יגביה כוס של ברכה, ושוב הוכיחו, שאינו כוצע הפת כהלכה; גער בנכדו הקטן שלא יגע בקליפה שעל השולחן, כיוון שהיא מוקצה; התערב בשיחת בניו, פסל נושא שיחתם, 'מדוע אינך מכרך בקול, מדוע לא ענית אמן על ברכת פלוני', וכן כל שעת הסעודה.

יש ללמד ילד משעמד על דעתו כי בשבת אין כותבים, אין תופרים, אין רוקמים, אין חופרים וכיוצא באלה. נכשל באחד מאלה – מעירים לו. נכשל בדברים שלא למד עדיין – מעלימים עין הימנו, או מלמדים אותו אם הגיעה השעה. מדי פעם בפעם מוסיפים לפי כוחו נדבך על נדבך, קומה על גבי קומה, ובלבד שתהא זו הדרכה מתונה אטית ומודרגת. אין מלמדים ואין מחנכים

מתוך טרדנות וטרחנות. העיר אדם שתיים-שלוש הערות לבנו בשבת אחת – אל יוסיף.

לקח שני מאותו ספור עוקצני:

אדם בא בימים מענג את השבת כדרכו בסעודה טובה, בשינה, במנוחה, בשיחת רעים שקטה, בטיול אטי, בלימוד נאה לגילו ולמזגו; ילד מענג את השבת על פי דרכו הוא, במשחק חכרים, בריקוד, בריצה, בפעולה אירגונית, בלימוד פרק מתאים לגילו ולהתעניינותו, ואין לכפות שבתו של זקן על נער. מקום של כבוד נועד במסגרת השבת לתלמוד תורה. פרשת השבוע, פרק באבות, דף גמרא, פרשה במדרש – איש לפי טעמו וידיעתו. יש מאריכים ויש מקצרים. זה הכלל: אין השבת שלימה בלא תורה.

מאיך גיסא השבת היא יום המשפחה. כיון שאדם פנוי מעסקיו ומטרדותיו הריהו גותן דעתו לבניו ולבני ביתו. אף זו ממעלותיה החשובות של השבת. אם זכה והשכיל, הרי אורה של שבת מאיר חיי משפחתו ושמחת משפחתו מעשירה את שבתו.

השבת קודש לתורה אף היא קודש למשפחה. שלוש אלה – השבת, התורה, המשפחה, זימונן יפה. לפיכך אין לך שעה של קורת רוח כשעה של לימוד, שאדם לומד עם בניו ובני ביתו בשבת. במה דברים אמורים? כשהלימוד הוא קורת רוח לכל הצדדים הן מצד תוכנו, הן מצד שעתו והן מצד טיבו. מנהגו של האב הקאריקאטורי בסיפור הנזכר, הנו מנהג נפסד. זוהי אחת התקלות בחינוך – לא ללמוד עם הילדים להנאתם, כי אם לבוונם במה שלמדו במשך השבוע. ממילא נהפכה שבתם של ילדים רבים ליום שנוא של דין וחשבון, עלבונות ותוכחות.

לימוד עם הבנים בשבת צריך להיות חלק קבוע של סדר היום. בעודם קטנים תספר להם אמם או אחותם הגדולה סיפורים מפרשת השבוע, תוסיף פה ושם פסוק כצורתו. משגדלו ילמדם אביהם משהו יפה ומעניין למען תתחבב עליהם באותה שעה השבת והתורה כאחת – יהא נושא הלימוד עד כמה שאפשר דבר קרוב ללב האב ומושך את לב הבן. מקרא או מדרש, הלכה או אגדה, מוסר או מחשבה ואפילו פרשה בתולדות ישראל או בידיעת ארץ ישראל. הן שבעים פנים לתורה. ויזהר האב שלא יהא לימוד של שבת ממושך ומייגע. יהיו הדברים מאירים ושמחים וקצרים, תהא שעת הלימוד מתאימה ככל האפשר לסדר יומו של הילד ותוכניותיו. אל ימנעוהו בשם השבת והלימוד מלבוא אל חבריו ואל תנועתו.

וכאן אנו מגיעים לעניין חשוב שהזמן גרמו.

שניים היו בדורות הקודמים מחגגי הילד – הבית ובית הספר. בדורנו נוסף

שותף שלישי רב כוח והשפעה והוא תנועת הנוער. ואף החינוך לשמירת שבת תלוי במידה רבה בגורם זה. ילד שהצטרף לתנועה שאין השבת נשמרת בה, לאירגון שאינו מחנך לשמירת שבת – בידוע שכל עמל הוריו ומוריו לשווא – סופו לחלל שבת. השכילו הוריו לכוונו לתנועת נוער כשירה, הרי זכו לשותף נאמן, שכוחו עפ"ר גדול מכוחם. ואם זכו לכך, מן הראוי שיהו שמחים בחלקם, ואל יבואו בטרוניות על הבן ועל הבת הנחפזים למועדון. ישלימו ברצון עם העובדה, כי השבת מקצתה להם ומקצתה לארגון. יתאימו את סדר יומו של הבית לעובדה זו. ויסייעו ביד הבנים לצאת ידי חובת המשפחה והארגון כאחד.

אמרו הקדמונים: יש בה בשבת מטעמה של אחרית הימים. מה מצינו באחרית הימים? 'זה שייב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם'. בששת ימי המעשה, בגלל הטרדה והחיפזון אדם מתרחק קמעה מעל בני ביתו. תבוא שבת ותתקן מה שעיוותו ימות החול. תהא השבת יום של קירוב דעת, יגלגל אדם שיחה עם בניו ובנותיו, יטה אוזן לדעותיהם, ישיב על שאלותיהם, יטייל עמהם אם הם חפצים בכך, יסב עמהם ויספר עמהם, על ענייניו ועל ענייניהם, על ספרים והשקפות ומאורעות, ובלבד שהיא כל משאו ומתנו מתוך חירות בנחת ובקורת רוח. יתרחק מנושאים המעוררים רוגז ותוכחה. אל יקטרג ואל ילך רכיל ואל ייכנס לתוך פולמוס חריף. יזכרו ההורים והמחנכים כי במעשיהם, בהתנהגותם ובאווירה שהם משרים – הם יוצרים ועושים את השבת, שבתם הם ושבתם של הבנים.

סוף דבר: שומה על אדם להתאמץ כל ימיו, כדי לשפר שבתו, להביאה לידי שלימות, להוסיף לה טעם ותוכן ונוי למענו ולמען ביתו. כי השבת היא מעשה יצירה – יצירת האדם מישראל, יצירת הדורות – הוא שנאמר: ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם.

י"צ מושקוביץ / בני ברק

תשובות למשאל

לסעיף א (1)

לפני שנבדוק את הבעיות הקיימות בהוראת הנושא, עלינו להניח מספר הנחות מוקדמות.

הנחה א

מתוך הגיסוח: 'לחנך בימינו לשמירת שבת כהלכתה' (ההדגשה שלי) מסתבר שהנוער המתחנך, שעליו מדובר, מאמין בתורה מסיני ומקבל על עצמו כחובה את הדיבר הרביעי מעשרת הדברים.

הנחה ב

הנוער הזה מודע לכך, שבכל הארצות הנאורות שומרים, בתוקף החוק, על יום מנוחה שבועי, שהוא אינו זהה אמנם עם יום השבת, אבל מקורו הוא בצו: 'זכור את יום השבת לקדשו'.

הנחה ג

מתוך שתי ההנחות הקודמות יוצא שהנוער מבין, כי לשם שמירת השבת אנו זקוקים גם למצוות עשה וגם למצוות לא תעשה.

לסיכום: המחנך אינו עומד בפני חניכים שיש לשכנעם תחילה בדבר עצם הצורך לשמור את יום השבת; וכן אין צורך להקנות להם את המושגים הראשוניים הקשורים בקיום מצווה זו.

הבעיות צצות איפוא רק כאשר המציאות של ימינו מתנגשת עם דיני שבת במישורים שונים ואלה הן:

א. כיצד לקיים 'וקראת לשבת עונג' תוך כדי הינזרות מכל מיני אפשרויות של בידור, המוצעות על ידי הציכיליזאציה של ימינו, אפשרויות

- שבחלקן אינן קשורות בחילול שבת מדאורייתא, ולפעמים אף לא באיסור מפורש מדרבנן (לדוגמה: האזנה לשידורים מוסיקליים מתחנת חוץ לארץ, באמצעות טרנזיסטור, הפועל על סוללות).
- ב. בעיית ביצוע העבודות ההכרחיות בשבת, לשם הבטחת קיומה הנאות של המדינה המודרנית, בעיקר בעיתות שלום.
- ג. כיצד לפתור את שתי הבעיות הראשיות האלה, ולשמור על השבת בפרהסיה – מצד אחד ולא לפגוע בעקרון של חופש הפרט (הכוונה לציבור הלא דתי) מצד שני.

ל ס ע י ף א (2)

שיטות חינוך:

- 1) מתן דוגמה חיה. הבאת תלמידים מיישובים, שבהם השבת אינה נשמרת (בכללותה ובציבוריות הדתית) באופן מניח את הדעת – אל מקומות היכולים לשמש דוגמה חינוכית. בכטאוני בתי הספר אנו קוראים, לא פעם, על הרושם החזק, שביקורים אלה משאירים בלב התלמידים. בימים אלה אנו עומדים בפני נסיון רחב יותר של ארגון שבתות ישיבה בשביל תלמידי בתי"ס התיכוניים. מטרתן של שבתות אלה היא אמנם כללית יותר, והיא נועדת לחזק את התלמידים המתארחים באמונתם בכלל, אבל אין ספק שלשבת עצמה שמור חלק לא מבוטל במבצע זה.
- 2) קריאת קטעים מתוך כתבי עת של הקיבוצים החילוניים וגם מתוך מאמרים בעתונות היומית, אשר בהם באה לידי ביטוי הכמיהה אחרי צורה שורשית ומקורית יותר של שבתות ומועדים.
- 3) עיון בספרות יפה, המדגישה את הצד האמנותי-אסתטי שבשמירת השבת כהלכתה. (חוברת 'מתננים' פה"פ מוקדשת כולה לנושא זה).

ל ס ע י ף א (3)

על מקומו של ביה"ס ר' לעיל.

ל בית הוריים שמור התפקיד החשוב ביותר בחינוך לקראת שמירת השבת: קיום המצווה בפועל בכל הדרה; גינונים יפים (ברכת הבנים אחרי הדלקת הנרות או אחרי התפילה, קידוש בנעימה ובקול ערב, זמירות בעת

הסעודות, תוך שיתופם המלא של כל בני המשפחה, דברי תורה מעניני דיומא לפני ברכת המזון, או דיון חפשי מסוג זה, ברכת המזון חגיגית) – הבדלים בולטים בלבוש, בסידור הדירה והשולחן (סכו"ם, פרחים, מפה) ביקורים אצל בני המשפחה המבוגרים, ביקורים הדדיים – בלוויית הילדים – אצל חברים ומכרים, והימנעות מכל סטייה לעבר החילוניות (כגון ביקור אצל משפחות לא דתיות בלוויית הילדים) ומקבלת ביקוריהם של אנשים לא דתיים, העלולים לחלל את השבת בדירתנו.

בית הכנסת יכול לחזק את חינוך הדור לקראת שמירת שבת כהלכתה, על ידי ארגון תפילה נאה ומסודרת. רצוי מאד לשתף בזה את בני הנוער (קבלת שבת, ברכות השחר, ויהי בנסוע, אנעים זמירות וכדומה), אחרי הכנה מתאימה, העשויה לגרום למשתתפים סיפוק רוחני. קשה להכריע מה עדיף על מה; האם שיתוף הילדים בדרך האמורה, בבית כנסת של מבוגרים, או שמא מוטב לארגן בתי כנסת לבני נוער שבהם הצעירים (בגילים שונים) ינהלו את הפעולות. ה'קידושים' הנערכים בשבת לרגל מאורעות משפחתיים של המתפללים, בבתי הכנסת – אם הם נערכים בצורה נאה – עשויים גם הם לתרום את חלקם בחינוך.

חברות נוער – נסיוני בשטח זה אינו מספיק, יש המפקפקים בערכו של החינוך הניתן בתנועות הנוער הדתיות בכלל ובחינוך הניתן שם לשמירת השבת בפרט. דבר אחד ברור: במקומות שבהם אין תנועות נוער דתיות, היעדרותן מורגשת בצורה בולטת וחמורה – בשבתות. הוא הדין במקומות שיש בהן תנועות נוער דתיות, לגבי אותם בני הנוער שאינם חברים בהן, ומעדיפים חברות אחרות (סלוניות) על-פני חברות הנוער המאורגנות.

לסעיף א (4)

ראה הערותי לסעיף א (2). אציין נסיונות שנעשו אשתקד בעיירות עולים על ידי מורי בתי הספר המקיפים הדתיים. במקום אחד ניסו לכנס תלמידים ממשפחות הגרות בסביבה קרובה, בפגישה שנערכה אצל אחת המשפחות השתתף גם מורה. המטרה היתה בילוי תרבותי משותף, שירה בציבור, משחקי חברה – וזאת כדי למנוע שוטטות ברחובות ובמגרשי המשחקים בשבתות. דובר גם על נסיון אחר לכנס מספר גדול יותר של תלמידים באולם ציבורי בהשתתפות מוריהם. אין ספק שפעולה מעין זו, כרוכה בהרבה יותר קשיים ובעיות.

ל ס ע י ף ב

על רוב סעיפי המשנה עניתי בחלק הקודם של תשובותי, אצטמצם איפוא בתשובות קצרות למדי.

ל ס ע י ף ב (1)

האוטומאציה תפתור במידה גדלה והולכת הרבה מן הבעיות ההלכתיות שטרם נפתרו היום. למעשה עלינו לתתור לזירוז התהליך, שהרי בעידן הטכנולוגי גזדקק יותר ויותר למכונות בחיינו היומיומיים. על כן יש למצוא דרך להפעיל את המכונות בצורה אוטומאטית, כדי שנוכל ליהנות מהן גם בשבתות.

ל ס ע י ף ב (2) (3)

בחברה הטכנולוגית עלול האדם ליהפך לעבדן של המכונות ולאבד את אישיותו ואת חירותו. על-כן יש לדאוג בשבתות לבילוי שאינו קושר את האדם לשירותה של המכונה (הערותי לסעיף א (3)).
נשאלת השאלה כיצד גיתן 'לעשות' את השבת ליום של עונג ברחוב?
מסתבר שבמרכיב ערי הארץ הדבר אינו אפשרי אלא בריכוזים דתיים בלבד.

צבוי ירון (זינגר) / ירושלים

תשובה למשאל

חולשה עיקרית בחינוך לשמירת השבת היא בתפיסה המדגישה באורח בלעדי את ההלכה המעשית תוך הזנחה מוחלטת של ההגות הדתית. הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל מתריע בחריפות על הגישה הדתית המעלה את ההתנהגות בלא-מחשבה לאידיאל דתי: "אני רואה שעיקר מניעת ההצלחה בכל מה שעושים לחזק את היהדות ומעמדם של ישראל בכל, הוא מפני שנזנח האור האלהי, נזנח לגמרי מן הלב והמוח. הכל פונים עכשיו רק לתקן את ה'פראסטע פרומקייט' (חרדות פשוטה) כאילו יהיה אפשר להחיות את העולם בגוף בלא נשמה" (אגרות ראייה א, קס-קסא). אם לא נצרף אל רוממות המעשים את ההשבה אל תעופת הרעיון האצור והגנוז בהם, אם יישארו המעשים מצות אנשים מלומדה (ישעיהו כט, יג), לא לבד שלא יועילו אלא גם ישפילו עוד את הרעיון, וסוף שפלות הרעיון להיגמר בביטול המעשים (אורות סא).

יש מחנכים דתיים הטוענים, כי עיקרן של מצוות הוא שמקיימים אותן, ושמירתה של השבת באה לידי ביטוי בשמירת הלכותיה, ואילו דברי הגות הם בבחינת תוספות שאפשר שהם מזיקים אבל ודאי שאינם מועילים. גם מחנכים שאינם נותנים ביטוי מפורש לתפיסה זו, נוהגים על פיה בהוראה ובשיטותיהם החינוכיות. מתוך רתיעה מפני התמודדות הגותית נאחזים הם בפעלתנות התנהגותית כאילו יש בכך עוגן-הצלה מפני פיתויי הכפירה והמתירנות.

לאמיתו של דבר אין זו חולשתם של מחנכים בלבד. החינוך משקף ללא-ספק את הנטיות השולטות כיום בחברה ואשר מתבלטות בכל הפולמוסים הציבוריים – הממוקדים בשאלות ספציפיות ומעשיות. אין כיום בישראל דיון של ממש על השבת אלא מתווכחים על ההתנהגות הציבורית בשבת. משמיעים ביקורת בלתי-פוסקת על חילול השבת, על גסיעות בשבת, על טלוויזיה בשבת וכדומה. אבל אין חשים כי ההדגשה הכמעט-בלעדית על הצד החיצוני והמעשי של המצוות מסכנת את נשמת החיים של השבת. למשל, שוררת אדישות משוועת כלפי המתרחש בהרבה בתי-כנסת בשבתות, שהתפילה בהם מתנהלת תוך הקפדה על ההלכה הפורמאלית של קריאת התורה – אבל הקריאה הזאת היא למעשה טקס חסר-משמעות של חלוקת כיבודים, המונע מן המתפללים לעסוק בכוונתה המקורית של הקריאה: ללמוד. אולם השבת האמיתית אינה נבחנת בדברים חיצוניים בלבד. אחד מיסודי

קדושת השבת: להשוות החיים החיצוניים אל ערך החיים הפנימיים (עולת ראייה ב, כת). שומרי השבת כהלכתה צריכים לבחון את שבתם לאו דווקא באיזו מידה הם מקפידים על דקדוקי ההלכה, אלא שמא ההקפדה הזאת הודגשה עד כדי-כך, שהיא מקהה את רגישותם הפנימית ומנתקת אותם ממהותה הפנימית של השבת.

* * *

קדושת השבת מתאפיינת בכך שאינה עומדת בפני עצמה אלא בזיקה אל ימות השבוע. בהלכותיה ובאגדותיה ובחטויית החיים שלה, באה לידי ביטוי המהות של קדושת השבת המכוונת והמדריכה את האדם אל ימות החול. ליום השבת אין קדושה בלעדית, אלא יש בו ריכוז-של-קדושה המשפיע על כל הימים. הרב קוק מסביר את התואר 'זמנים' שניתן לחגי ישראל בכך, שהם מפסיקים במועדים קבועים בין תקופות של ימי חול, ומשום כך השפעתם של הזמנים-המועדים מרובה כל-כך. דומה הדבר לאהבתם של 'רעים אהובים', אשר אהבתם מתגברת כשהם נפגשים לאחר הפסקה: 'התגדלות האהבה והפרחתה על-ידי הפסקות כאלה היא אחד מתנאי החברה' (עולה ראייה א, שפא).

בהקדמה לספר 'שבת הארץ' (הדן בהלכות שמיטה) מתאר הרב קוק בדרך זו את השבת, השמיטה והיובל. חיי החול מתאפיינים 'במהומתם המעשית התכופה', ולכן הם מסתירים את הקדושה; לעומת זאת גותנים השבת והשמיטה והיובל ריווח של זמן ויוצרים הפסקה. ההתנערות שבאה כתוצאה מן ההפסקה, משחררת את הנפש מכבליה ומוציאה אל הפועל את הקדושה החבויה בתוך חיי החול.

החינוך לשמירת השבת ודאי שהוא צריך לכלול את ההלכות המעשיות. אולם הלכות אלה יש לשבץ במערכת-חיים מקיפה ומעמיקה שיש בה הגות ומעשים, צלילות-דעת וחזויה-של-רגש, תחושה של קודש עילאי והתנסות של חיי שיגרה. החינוך לשבת צריך להיות חלק אינטגרלי מן החינוך לאמונה ולחיים דתיים — לחיים של תוכן ומשמעות. האורחות המעשיים של החיים אינם עומדים בזכות עצמם אלא הם תוצאה מן התוכן שהאדם מעניק לאורחות-חיו. כשאדם קושר את שיגרת-חיו אל תוכן-של-קודש הריהו מחדיר את הקודש לכל פינה ולכל תחום, לכל זמן ולכל מקום. החינוך לשמירת השבת צריך להורות את מעמדה של השבת כתקופת-זמן תכופה המשפיעה לא רק על עצמה אלא על כל ימות החול.

* * *

ההבנה המעמיקה של משמעות השבת והשפעתה על חיי האדם צריכה לחייב את המחנכים להרחיב את החינוך ולכלול בו את ההתייחסות הדתית אל אחת התופעות החשובות ביותר בימינו: שעות הפנאי שכימות החול. שעות-הפנאי, הבידור והבילוי אינם בימינו עניינים המלווים דרך-אגב את שיגרת החיים, אלא קובעים מעמד וחשיבות בפני עצמם. ואין תימה, אפוא, שהם יוצרים בעיות דתיות ומוסריות בעלות עוצמה אישית וחברתית שלא היו ידועות בעבר. אולם דומה שהמחנכים מתעלמים מן הבעייתיות העקרונית הכרוכה בתופעה המודרנית שהצמיחה ופיתחה ללא-שיעור את המושגים של בידור ובילוי. ידוע שקיימת דעה קיצונית ועקיבה הפוסלת מכל-וכל את התופעה הזאת והיא שוללת לא רק את הקולנוע והתיאטרון אלא גם את הטלוויזיה, תחרויות-ספורט ואפילו רדיו. אבל על-פי-רוב מנסים המחנכים לבודד צורות-בידור מסויימות ולהתייחס אליהן באורח סתמי על-יסוד הנחות דתיות מוסכמות, כגון שהבידור המסויים יש בו משום ביטול-תורה או פגיעה בכללי הצניעות. התייחסות לצורות או תופעות בידור מסויימות בלבד, מועילה בכך שהיא שומרת על מסגרות-החינוך, אבל מבחינה חינוכית-דתית יש כאן התחמקות מן השאלות העקרוניות של שעות-הפנאי והבידור והבילוי.

ודאי שאפשר לאסור כל-עיקרה של התופעה, אבל ספק רב אם אפשר לחבר שולחן-ערוך של הלכות פסוקות ומפורטות בענייני בידור ובילוי. כאן אנו עומדים בפני תופעה שהיא כוללנית ועקרונית ויחד עם זאת היא גם מפורדת ומפורטת ביותר. ועל-כן אין מנוס מן הטיפוח החינוכי של התפיסה העקרונית וההגותית ביחס לתופעה זו. והמחנכים שאינם קובעים כי יש לקבל את הפסילה הכוללת של מערכת-המושגים המודרנית של שעות-פנאי ובידור ובילוי, חובתם לחתור לקראת עיצוב של תפיסה דתית-חינוכית של בעיית שעות-הפנאי בחברה בת-זמננו. ודומה שהדרך הטובה והנכונה ביותר היא העמקתה של הגות השבת עד כדי כך שיהא בה כיווני-דרך לבעיית שעות-הפנאי.